

EUROPEAN IDENTITY – BETWEEN CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS AND THE CONSTRUCTIVIST PARADIGM

Corina Popa

PhD Student, University of Bucharest

Abstract: The following paper (consolidated on the double training of the author – both in the fields of international relationships and linguistics) proposes an interdisciplinary methodological analysis system of the discursive construction on European identity, adapting to the specifics of discourse analysis the main concepts of the identity study in the social sciences sphere. On the assumption that a complex social phenomenon such as the European identity should be analyzed through inter- and trans-disciplinary methods, the study encompasses the critical direction suggested by Discourse-Historical Approach (DHA) in the context of discourse analysis on Romanian grounds, so that the top-down linguistic analysis could reveal constructive elements of the European identity and its evolutionary variables. The research model which this paper constructs might serve as an analysis grid for further research of (political, institutional, religious etc.) identity or other types of social phenomena and it will represent the basis of a complex comparative study on the construction of European identity on Romanian and Spanish grounds, which shall harmonize the Critical Discourse Analysis with the constructivist paradigm of analyzing foreign policy, considering the construction of identity as a form of comprehension of the states' external actions.

Keywords: constructivist paradigm, Discourse-Historical Approach, identity, European Studies, linguistics

1. Argument

Lucrarea de față propune un model interdisciplinar și complex de analiză a proiecției discursive a identității europene, dorind să pună bazele studiului discursiv identitar în lingvistica românească.

Utilitatea cercetării derivă atât din actualitatea temei și a bibliografiei cercetate, din natura obiectului de studiu, cât și din modelul de cercetare pe care îl (re)construiește, ce poate servi drept grilă de analiză pentru alte cercetări ale identității (politice, instituționale, religioase etc.) sau ale altor tipuri de fenomene sociale.

Scopul lucrării se subsumează direcției tezei de doctorat, care vizează studiul discursul diplomatic românesc pe teme europene, pentru a observa stadiul construcției identității comunitare și mijloacele specifice de fundamentare a unei identități colective. Studiul de față are în vedere o lărgire a orizontului cercetării tezei doctorale și construiește un model de analiză a identităților colective, pornind de la trei reflecții fundamentale: a) identitatea unei comunități internaționale se proiectează ca rezultat al unui proces social și discursiv complex, dinamic și negociat *de construire* a unui spațiu (politic, juridic, economic etc.) comun; b) analiza discursivă a identității impune identificarea unei metode de cercetare care să surprindă caracterul său dinamic și puternica sa dependență de variațiile practicilor sociale; c) analiza construcției identității comunitare trebuie să ofere concluzii care să edifice o reflecție fundamentală: putem vorbi despre o *identitate europeană* (la singular), care are capacitatea de a le îngloba pe cele naționale sau de *identități europene*, în condițiile în care particularitățile identitare europene sunt înglobate de cele naționale?

Obiectivele acestei lucrări pornesc de la încercarea de a răspunde la o serie de întrebări pe care le considerăm relevante pentru demersul nostru:

- Cum putem utiliza conceptele operaționale ale studiului identității preluate din alte discipline în analiza discursivă?
- Care este metoda de analiză ce poate surprinde cel mai bine formele de construcție discursivă a identității?
- Cum se construiește identitatea prin discurs?

2. Stadiul cercetării

Fiind considerat un element esențial în fundamentarea relațiilor interpersonale, instituționale și internaționale, conceptul de *identitate* a fost abordat, până în momentul de față, din perspective diferite: *politică* (Waeber 1996, Delgado-Moreira 1997, Hopf 1998, Milliken 1999, Mole 2007), filozofică (Ricoeur 2005, Van Ham 2001, Morin 2002), sociologică (Deaux 1996, Gergen 1992), lingvistică (Wodak 2009, Krzyzanowski 2010), și sub forme diverse.

Cercetarea identității europene, deși nu oferă dispute privind istoria conceptului, se prezintă destul de polemică în privința conținutului: pentru unii autori, identitatea europeană desemnează o realitate deja existentă și multidimensională (politică, economică, culturală), iar, pentru alții, descrie fie o identitate colectivă în curs de formare, *in statu nascendi*, fie doar un deziderat, realizabil sau nu, în funcție de evoluțiile viitoare ale Uniunii Europene. Contestarea ideii identității europene pornește de la îndoiala capacității construcției europene de a crea un sentiment al apartenenței, care să depășească limitele statului-națiune. În acest sens, Sionaidh Douglas-Scott susține că, între actele juridice, economice și instituționale ale UE, pe de o parte, și identificarea indivizilor cu aceste structuri formale există un hiatus, fapt întărit de concepția că, la nivel european, nu există un *demos*: „indivizi care împărtășesc o identitate și o loialitate colective, constituite pe baza limbajului, a istoriei și a etnicității” (Douglas-Scott 2002: 481). O abordare mai complexă și dificil de integrat în unul dintre cei doi poli susține existența identității europene la plural, dar neagă identitatea europeană unică, singulară, autorii (Jeffrey Checkel și Peter Katzenstein 2009) argumentând multiplicitatea identităților în cadrul Europei. La polul opus, cei care susțin existența și relevanța identității europene – cercetători sau reprezentanți oficiali ai instituțiilor europene - sunt preocupați, cu precădere, de consolidarea și de dezvoltarea acesteia. Identitatea europeană este privită și definită, în linii generale, ca o *identitate socială colectivă, având ca elemente fundamentale identificarea cetățenilor cu organizația supranațională Uniunea Europeană și percepția acestei apartenențe*, un construct specific în timp și în spațiu, variabil, în funcție de contextul social și de cel politic (Wiener 2004: 171).

Principalele *analize lingvistice* ale indexării identității în discurs, apărute cu precădere la sfârșitul secolului XX și la începutul secolului XXI, pot fi clasificate (în funcție de scopul și de obiectul cercetării) în trei categorii: *analiza identității în interacțiune* (Antaki & Widdicombe 1998, Benwell & Stokoe 2006), *analiza construcției narative a identității* (Labov & Waletzky 1967, Quasthoff & Becker 2005) și *analiza construcției discursive a identității* (Wodak 1999, 2009, Krzyzanowski 2010). Pornind de la studiul lui Gumperz (1982), prima direcție are în vedere construcția identității individuale și sociale în interacțiune și modul în care contribuie intervențiile participanților la conversații la construcția și la negocierea identității. Conform celei de-a doua direcții, povestea, narațiunea (în special expusă într-un context dialogic, prin practici discursive împărtășite) îi conferă sens identității. Prin dimensiunea narativă a identității înțelegem expunerea ansamblului de evenimente, de fapte relevante pentru un individ/ un grup/ o națiune/ o comunitate, într-un anumit moment și context, care permit realizarea de conexiuni cu fapte din trecut și cu proiecții în viitor (Gergen & Gergen 1984: 134).

Parcurgerea studiilor fundamentale dedicate problematicii identitare, din sfera științelor sociale și excerptarea acelor pasaje și a acelor concepte relevante pentru constituirea grilei de analiză, demers urmat de adaptarea lor la modelul nostru, a dus la formularea următoarelor ipoteze:

- În primul rând, proiectul european este rezultatul unui **proces de construcție a identității colective**, iar această construcție este una rațională, consensuală (Habermas 1971), negociată și legitimată prin documente cu valoare constituțională.
- În al doilea rând, termenul de *identitate colectivă* trebuie vazut doar ca hiponim al celui de *identitate* și este, ceea ce filozofia rocoeuriană numește **dimensiunea ipse a unei identități**, acea dimensiune relațională, supusă dinamicii soaciale și opusă unei a doua dimensiuni – cea *idem*, de natură intrinsecă, cuprinzând acele particularități etno-culturale imposibil de schimbat și neimplicate în construirea consensului.
- În al treilea rând, identitatea *ipse* europeană este **identitatea unei comunități politice imparate** (Anderson 2006), cu o pronunțată componentă cognitivă și volitivă, deoarece este produsul unui proces social, prin care o comunitate stabilește și acceptă la nivel simbolic o serie de conduite comune, contactul interpersonal direct fiind imposibil între toți membrii acesteia.
- În al patrulea rând, procesul construire a comunității imparate urmează o logică constantă, strategică, dând naștere unui **sistem de dispoziții durabile și transpozabile**, sistem ce, în sociologia lui Pierre Bourdieu, poartă numele de **habitus** (Bourdieu 2000).
- În al cincilea rând, **procesul de construire a identității europene comune, este, în mare măsură, unul discursiv**, iar studiul acestuia trebuie să țină seama de interdependența dintre *natura sa profund socială, caracterul său dinamic și proiecția sa discursivă*. De aceea, Analiza Critică a Discursului reprezintă un cadru metodologic adecvat, prin natura sa interdisciplinară și prin instrumentele pe care le oferă analizei **construirii unui fapt social prin discurs**.

3. Metode de cercetare a identității

Cadrul metodologic pe care îl propune prezentul studiu se subsumează direcției istorico-discursive (DHA), ramură a Analizei Critice a Discursului cunoscută și sub numele de Școala Vineză de Analiză a Discursului, ce își are rădăcinile în pragmatica lingvistică și în sociolingvistică, „urmând atât tradiția bernsteiniană, cât și ideile Școlii de la Frankfurt” (Wodak 2006: 14). Bazându-și principiile pe teoria foucaultiană asupra discursului și pe „jocul de limbaj” wittgensteinian, analiza istorico-discursivă

încearcă să integreze în analiza discursului toate datele privind contextul istoric și social, pentru a observa impactul pe care acestea îl au asupra structurii, conținutului și asupra funcțiilor discursului. Alegerea unui model ce derivă din Analiza Critică a Discursului ca metodă de cercetare a pornit de la premisa că, discursul, dincolo de a fi un instrument de descriere a socialului, **participă la construirea** acestuia, și, prin urmare, analiza discursului nu trebuie să aibă doar un caracter descriptiv. Discursul este instrumentul principal de construcție a „comunităților imaginate”, pentru că, prin intermediul său, ideea de națiune pătrunde în conștiința celor care se identifică cu ea (Martin 1995: 8). Discursul este *un tip de practică socială și presupune o relație dialectică între evenimentele discursive și situațiile, instituțiile și structurile sociale în care acestea se înscriu* (Wodak 1999: 157).

Metoda propusă de DHA¹ operează la două niveluri: prima etapă a cercetării constă într-o analiză tematică preliminară, pentru a determina principalele subiecte abordate, „structura ierarhică a acestora” (van Dijk 1991: 113) și cuvintele-cheie utilizate în cadrul discursului. Cea de-a doua etapă a demersului presupune o analiză în profunzime a textului, pentru a delimita strategiile discursive utilizate și mărcile lingvistice specifice. Acceptând interdependența discurs - practică socială, DHA ne va permite identificarea a patru *macro-funcții sociale ale actelor discursive*: acestea joacă un rol esențial în *producerea* și în *construcția* faptelor sociale, în *reproducerea*, în *perpetuarea* unui statut social, sunt un instrument important în *schimbarea* unui statut, putând duce la *disoluția* acestuia. Proiectând în planul discursului aceste funcții, modelul istorico-discursiv delimitează patru macro-strategii discursive care conduc la nașterea și la evoluția unei practici sociale: *constructive*, *legitimatoare*, *transformative* și *distructive* (Wodak 2009: 33-35).

Urmând această clasificare și adaptând-o la specificul (habitusul) acțiunii diplomatice și la corpusul analizat, orice analiză constructiv-identitară trebuie să se raporteze la un model principal tridimensional, care cuprinde o primă macrostrategie *de construcție* (care hiperbolizează punctele favorabile de convergență dintre națiuni, expune în mod eufemizat momentele de tensiune și îl desemnează pe Celălalt printr-un „noi” inclusiv), o macrostrategie *justificatoare*, *de legitimare* (proiectată în discurs prin argumente de autoritate și prin inserții narative care explică parcursul istoric național) și una *transformativă* (care mizează pe mobilizarea colectivă, prin acte de vorbire directive și pe angajament reciproc, prin acte de vorbire comisive). Modelul va fi completat cu o elemente ce pot prefigura o macrostrategie de disoluție a relației (care vizează aluziile la retragerea angajamentului și emphasizează ethosul național).

¹ Pentru o descriere completă a metodei de analiză propuse de DHA, vezi Reisigl și Wodak (2010: 44).

4. Considerații finale

Problematika *identității* este una complexă și multidimensională, iar pluralitatea semnificațiilor conduce la o diversificare a literaturii de specialitate, care utilizează o serie amplă de semnificații, cu multiple nuanțe. Înscriindu-se la limita dintre deziderat și identitate colectivă în curs de formare, identitatea europeană desemnează o realitate multidimensională, ce trebuie să se cristalizeze, în mod paradoxal, pe fundalul unui complex policultural imposibil de redus la un nucleu fondator original.

Lucrarea de față înțelege identitatea europeană ca rezultat al unui proces de construcție a identității colective, un produs al *raționalității colective*, în care este angajată o dimensiune identitară națională de tip *ipse*. Comunitatea europeană poate fi privită ca o *comunitate politică imaginată*, deoarece este produsul unui proces social, prin care o comunitate stabilește și acceptă la nivel simbolic o serie de conduite comune, contactul interpersonal direct fiind imposibil între toți membrii acesteia.

Procesul de construire a comunității imaginate urmează o logică constantă, strategică, ce, în sociologia lui Pierre Bourdieu, poartă numele de *habitus* (Bourdieu 2000), de aceea, putem spune că, procesul de construire identitară urmează etapele unui *habitus* diplomatic, demersul fiind cu precădere unul discursiv. Astfel, metoda de analiză discursivă a acestui *habitus* diplomatic de construire a identității trebuie să țină seama de interdependența dintre natura sa profund socială, caracterul său dinamic și discurs și să integreze în analiza lingvistică toate datele privind contextul istoric și social, pentru a observa impactul pe care acestea îl au asupra structurii, asupra conținutului și asupra funcțiilor discursului.

Corelarea acestei metodologii cu cadrul teoretic de natură constructivistă va putea să releve, în analize viitoare, în ce manieră a fost construită identitatea ce configurează politica externă a unui stat sau a unei comunități internaționale, cum este ea înțeleasă și în ce mod această comprehensiune configurează interesele naționale care dirijează politica externă.

Referințe bibliografice

- ANDERSON, B., 2006, *Imagined Communities*. London: Verso.
- ANTAKI, C., WIDDICOMBE, S. (eds.), 1998, *Identities in talk*, London, Sage.
- BENVENISTE, Émile, 2000, *Probleme de lingvistică generală*, București, Teora.
- BOURDIEU, Pierre, 2000, *Simțul practic*, Iași, Institutul European.

- BENWELL, B., & STOKOE, E., 2006, *Discourse and identity*, Edinburgh, Edinburgh University Press.
- BROWN, P, LEVINSON, S.C., 1978, *Universals in language usage: Politeness phenomena*, în E. GOODY (ed.), *Questions and politeness: Strategies in social interaction*, Cambridge, Cambridge University Press, p. 56-290.
- BRUBAKER, R., 1992, *Citizenship and nationhood in France and Germany* (Vol. 21). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- CHECKEL, J. T., & KATZENSTEIN, P. J. (Eds.), 2009, *European identity*, Cambridge University Press.
- DEAUX, K., 1996, *Social Identification*, in E.T. Higgins y A.W. Kruglanski (Eds.) *Social Psychology. Handbook of basic principles*. NY: Guilford Press.
- DELGADO-MOREIRA, Juan M., 1997, "Cultural citizenship and the creation of European identity." *Electronic Journal of Sociology* 2.3.
- DOUGLAS-SCOTT, 2002, SIONAIDH, *Constitutional Law of European Union*, London, Longman-Pearson Education, p. 481.
- DU BOIS, J.W., 2007, *The stance triangle*, în Englebretson (ed.), 2007: 139–182.
- CHAMBERS, J., 1995, *Sociolinguistic theory: Linguistic variation and its social significance*, Cambridge, Blackwell, 1995.
- CHARAUDEAU, P., 2005, *Le discours politique. Les masques du pouvoir*, Paris, Vuibert.
- CVASNÎ-CĂTĂNESCU, Maria, 2006, *Retorica publicistică: de la paratext la text*, București, Editura Universității din București.
- ENGLEBRETSON, R. (ed.), 2007, *Stancetaking in discourse: subjectivity, evaluation, interaction*, Amsterdam, Philadelphia.
- FAIRCLOUGH, N., WODAK, R., 1997, *Critical Discourse Analysis*, în Dijk, T.V.(ed.), *Discourse as Social Interaction*, London, Sage Publications, p. 258-284.
- GERGEN, K., 1992, *The Saturated Self. Dilemmas of Identity in Contemporary Life*. USA: Basic Books.
- GERGEN, M.M., & GERGEN, K.J., 1984, *The social construction of narrative accounts*, In K.J. Gergen & M.M. Gergen (Eds.), *Historical social psychology* (p.173-189).
- GUMPERZ, J.J., 1982, *Language and Social Identity*, Cambridge, Cambridge University Press.

- HABERMAS, Jürgen, 1971, *Toward a rational society: student protest, science and politics*, Boston, Beacon Press, vol. 404.
- HALL, Stuart, 1971, *Old and New Identities*, University of Minnesota Press.
- HAVERKATE, H., 1994, *La cortesía verbal. Estudio pragmalingüístico*, Madrid, Gredos.
- HOPF, Ted, 1998, *The Promise of Constructivism in International Relations Theory*, in „International Security”, 23(1): 171-200.
- IONESCU-RUXĂNDIOIU Liliana. 2003, *Limba și comunicare. Elemente de pragmatică lingvistică*, București, Ed. All Universitar.
- KERBRAT-ORECCHIONI, Catherine, 2002, *L'énonciation de la subjectivité dans le langage*, Paris, Armand Colin.
- LABOV, W., & WALETZKY, J., 1967, „Narrative analysis: Oral versions of personal experience”, în J. Helm (Ed.), *Essays on the Verbal and Visual Arts*, Seattle, University of Washington Press, p. 12-44.
- LACLAU, ERNESTO, MOUFFE, CHANTAL, 2001, *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*, NY, Verso.
- MAINGUNEAU, Dominique, 2007, *Analiza textelor de comunicare*, Iași, Institutul European.
- MARTIN, D., 1995, *The choices of identity*, in „Social identities”, vol. 1 (1), p. 5-20.
- MILLIKEN, Jennifer, 1999, *Intervention and Identity: Reconstructing the West in Korea*, in Jutta Weldes, (ed.) *Cultures of Insecurity: States, Communities, and the Production of Danger*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- MOIRAND, S., 2006, *La divulgación de la ciencia y la técnica: ¿Nuevos modelos para nuevos objetos de estudio?*, in „Revista signos”, 39(61), 231-358.
- MOIRAND, S., 2007, *Les discours de la presse quotidienne (observer, analyser, comprendre)*. Paris, Linguistique nouvelle.
- MOLE, R. C., 2007, *Discursive constructions of identity in European politics*, Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- MORIN, Edgar, 2002, *Gândind Europa*, București, Editura Trei.
- MORTUREUX, M. F., 1993, *Paradigmes désignationnels*, in „Semen. Revue de sémiotique linguistique des textes et discours”, (8).
- PAREKH, Bhikhu, 1994, „Discourses on National Identity, *Political Studies*, XLII.

PERELMAN, CHAIÎM, OLBRECHTS-TYTECA, LUCIE, 2012, *Tratat de argumentare. Noua retorică*, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza din Iași.

QUASTHOFF, U. M., 1997, *Were you ever in a situation where you were in serious danger of being killed? Narrator-listener interaction*, in Labov and Waletzky's narratives. „Journal of Narrative and Life History, 7”(1-4), 121-128.

ROVENȚA-FRUMUȘANI, Daniela, 2000, *Argumentarea-modele și strategii*, București, Bic All.

ȘTEFĂNESCU, Ariadna, 2010, *Emoție și impolitețe în discursul și interdiscursul condamnării trecutului totalitar din România*, în Liliana Ionescu Ruxăndoiu (coord.), *Dialog, discurs, enunț. In memoriam Sorin Stati*, București, Editura Universității din București, p. 73-99.

RICOEUR, Paul, 2003, *Sí mismo como otro*, Mexic, Siglo Veintiuno Autores.

TRATATUL DE LA LISABONA, http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm.

VAN DIJK, T. A., 1991, *The interdisciplinary study of news as discourse*, in *A handbook of qualitative methodologies for mass communication research*, 108-120.

VAN DIJK, T.A., 2006, *Ideología. Una aproximación multidisciplinaria*, Sevilla, Gerdisa Editorial.

VAN EEMEREN, F. H., & GROOTENDORST, R., 2004, *A systematic theory of argumentation: The pragma-dialectical approach* (Vol. 14). Cambridge University Press.

VAN HAM, Peter, 2001 *Europe's post-modern identity: a critical appraisal*, in *International Politics*, Vol. 38, No. 2, June 2001, pp. 229- 252. Van Ham, Peter, *European Integration and the Postmodern Condition. Governance, Democracy, Identity*, London: Routledge.

VAN LEEUWEN, T., 1996, *The representation of social actors*, in „Texts and practices: Readings in critical discourse analysis, 1”, 32-70.

VASILESCU, Andra, 2007, *Cum gândesc și cum vorbesc ceilalți. Prin labirintul culturilor*, Iași, Polirom.

VASILESCU, Andra, 2011, *Construcția identității parlamentare: cadru teoretic*, în vol. Rodica Zafiu, Camelia Ușurelu, Helga Bogdan-Oprea (ed.), *Limba română. Ipostaze ale variației lingvistice. II.. Pragmatică și stilistică*, București, Editura Universității din București, p. 305-315.

WAEVER, Ole, 1996, *The Rise and Fall of the Inter-Paradigm Debate*, in Steve Smith, Marysia Zalewski y Ken Booth, (eds.), *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge: Cambridge University Press.

WODAK, R., DE CILLIA, R., REISIGL, M., 1999, *The discursive construction of national identities*, in „Discourse & Society”, 10(2), p. 149-173.

WODAK, RUTH, MEYER, MICHAEL (eds.), 2001, *Methods of critical discourse analysis*, London, Sage.

WODAK, R., 2006, *Mediation between discourse and society: Assessing cognitive approaches in CDA*. „Discourse Studies”, 8(1), 179-190.

WODAK, RUTH, DE CILLIA, RUDOLF, MARTIN REISIGL, LIEBHART, KARIN, 2009, *The discursive construction of national identity*, Edinburgh, Edinburgh University Press.

ZAFIU, Rodica – *Strategii ale impreciziei: expresii ale vagului și ale aproximării în limba română și utilizarea lor discursivă* (a) în „Actele Colocviului Catedrei de limbă română”, 22-23 noiembrie 2002, București, Ed. Universității, p.363-376.

ZAFIU, Rodica, 2007, *Limba și politică*, București, Editura Universității din București.

ZAFIU, Rodica, *Modalizarea*, în Guțu Romalo, V. (coord.), 2008, *Gramatica limbii române*, I-II, ediție nouă [GALR] – București, Editura Academiei Române.

ZAFIU, Rodica, 2010, *Ethos, pathos și logos în textul prediciei*, în Al. Gafton, Sorin Guia și Ioan Milică (ed.), *Text și discurs religios*, II, Iași, Editura Universității “Al. I. Cuza”, p. 27-38.